

Ande amaro them pe adyes le romen na e shib thaj e kultura del varisavo jekhippe, feder e socialishi shtatus. Anda le romane shibenge thaj dialektenge kadal bare grupura trajon amende:

1) Kon na vorbisaren romanes, ke aba bisterdine e shib, kodolen bushon kade: romungre. Von feder bashalne si, thaj sar arakhle pengo than ando gazhikano dostipe, mukhline penge lyakura. Sikanak ande lengi vorba inke si romane alava, ba aba ungricka grammatikasa hasninen kodol. Sakokaj trajon ando them, naj len jekh konkreto than.

2) Vlaxe rom, kon andej Romania siklyile kodi dulmutani rumunicki shib, so kothe te vorbisarenas. Len kathe kade bushon: beashe. Lenge amende trin grupura si:

- pasha la Tisa dorijate trajon le tichane,
- pala la Dunyera dorijate, kaj Mesmerig trajon le muntiane (von si le plajeske manusha)
- thaj le ardyelane (kon andar Erdely si le).

Lenge alava e Ilona Varga thaj e Anna Orsós kidine kethane.

3) E karpaticki romani shib vorbin kodol rom, kon mashkar le anglunende aviline ando Ungricko Them, kathar o 1420. bersh. Inkerdine e shib, numa barvajvlas kasave alavenca, so ande kaver thema siklyile. Ande lengi shib naj rumunicke alava. Ando pajibano lekto slave alava si, ando sinto lekto nyamcicke thaj vi ungricke alava si. Vi von trin thanende trajon ando amaro them:

- jekh si e Pilish, kaj me arakhadyilom,
- dujto si Nograd
- thaj trinto si Shomody.

O Endre Győrfy kidas kethane lenge alava, apol Sandor Rác Romano, thaj majzebejimes, angle kado jekh bershesa, o dr. Szabolcs Baglyas.

4) Le vlashike rom kathar o 1860. bersh aviline ando Ungricko Them. Lenge dialektes si amende legmajbut kranzha:

- legmajpinzhardo dialekto oo lovaro si, kado vorbisaren legmajbut rom.
- dosta pinzhardo dialekto amende o cerharo, soski grammatika kaverfali-j
- ando khelderasho dialekto numa ande kaver thema ramosardine literatura, ande amaro them numa jekh familija ashilas, kon kade vorbisardas, andar kodol ashilas opre thaj barajvlas kado dialekto
- kadaleste legmajzurales prepel o churaro dialekto
- ando masharo dialekto but alava aviline andar Romanija, kaverfales vorbisaren, sar ando lovaro dialekto. Kado dialekto majna intregones kasavo-j, sar o gurvaro, o kheraro thaj o dirzaro dialektura.
- Vi kaj le vlahiske romende si le colare, kon legmajpalunes aviline ande amaro them, thaj inke si majbut grupura, kange anavengo fundamento lengi butyi si, ba ande lenge dialektura naj bari diferencija.

Le vlahiske romane alava andej lavustik kidine: Jozef Habsburg angluno kumar, ba leski butyi xasardyilas, chi dine avri chikanak. E legmajpinzhardi lavustik György Rostás-Farkas thaj Ervin Karsai kerdine, apol Jozef Choli Daróczi, Ilona Sztojgó, thaj Ferenc Sztojka. Kuch si le Gabor Sasvariveski lavustik, shukares barvarel thaj reformalil e shib moderne alavenca la Melinda Rézművesaki lavustik, thaj chorrare kidipe si le Jozef Vekerdivesko, kon kasave alavenca perdas andre leski ginadyi, sosko fundamento e hungricki shib si.

Najis le Jozef Habsburgeske, kon angla kado dujshela bershenca kamlas te zurajvel e romani kultura, sityilas majbut romane lektura, thaj funfamento kerdas la romana grammatikake, so avri das e Ungrikani Zhantrikani Akademia. Vi atunchi but vrama trubulas te nakhel, hoj ando Ungricko Them ramosardi romani literatura te arakhadyol. Sazhenes zhanas kodo, hoj la romano kulturako fundamento e vorba si, feder o oralisho komunikacijo. Si thema, kaj majangles arakhadyilas literatura pej romani shib, sar amende: ando Sovjetunio kathar o 1920. bersh, andej Jugoslavija kathar o 1970. bersh. Ba ande amaro them (sar andej Italija) numa majzebejimes, angla kado 30 bershenca kezdis le rom ramosardi romani literaturi te keren. Chaches, pala kodo amaro them la romana literaturako jekh centrumo kerdyilas.

La romana lietaruri angluni generacija ande amaro them:

Tela 40 bersha le romenge kuch literatura kerdyilas amende. O Menyhért Lakatos ando Ungricko Them trajindas mashkar amende, angla kado cerra vramasa, thaj leski ginadyi, le Thuvale kipura, majbut sar ande tranda thema tele boldine. Ande le Béla Osztojkáneske poemi bari zor, bare gindura, thaj bare drabarimata si, sar avela amaro avindipo. Apol kothe si o Kálmán Farkas, kon amaro angluno zhurnalisto kerdyilas ando Ugricko Them, thaj hiresho, bravo iskiritori, kon majbut ginadya das amenge. O Lajos Rácz ramisardas kodo, ande leske jekh ginadyi: „Ke serimata phabarav, kale serimata / Phandavos aba kaj o kilo / mure nashade pasura.” Thaj baro iskiritori, mothindo sas o beasho Jakab Orsós, kaske figuri aba majna po trajo vazdajvenas pe le hertiji, kasavi zor sas ande leske alava, pasha kodo cholno sas. Ba po angluno than trubul te phenas vi le József Holdosives, kaski ginadyi, o Kányád, pe majbut shiba kerdyilas tele nakhavutno. O Oszkár Farkas poeto sas, de bares kuch kerdas vi andej proza, sar vi o József Szepesi, o Gyula Horváth, o Gyula Balogh thaj e Éva Tandari but dine le remenga literaturake. Von, e angluni generacija, aba nashtig aven mashkar amende, numa lengo duxo ashilas amenca.

Tranzit andar e angluni generacija ande le dujti generacija:

Chaches, kadal patyivale manushenca arakhadyilas ande amaro them e romani literatura, ba inke numa pej ungricki shib! Kodolestes, hoj vi pej romani shib trajindi t’avel e ramisardi literatura, trubunas kasave bare iskiritora, kon vi sar nakhavutnara tele shuttine la ramisarda romana literaturako fundamento. Mashkar kodolende, kon vi adyes trajon thaj bari butyi keren anda le romengi kultura, anglunes trubul te vorbinas pala o György Rostás-Farkas, kastar andej Ungricko Them pe 40 bersha perdal le legmajbut romana shibaki, historijaki, literaturaki ginadyi xutyildam, le intregone ginadyengo barem 50 % lestar avile, thaj pe bish bersha perdal zhi-adyes vov del avri o Kethano Drom zhurnalo.

Vov, thaj lesko phral, o Pál Ruva Farkas, kon anavalo sociologushi thaj iskiritori, poeto, nakhavutnari-j, vi but kuch boldimata kerdine. La Ruvaske sociografutne iskirimata kethanes kodolesa, pala soste ande o Gypsi passió ramol, zhantrikane ahora-j, ke pinzharaven le manushen amare tradicijenca, pecipijenca, lyakurenca. Vi leske poemi axtom si. Amaro baro poeto-j vi o Ernő Glonczy, kas na numa pala peski somnali pojezija shaj pinzharas, te na sar iskiritoris thaj boldaris, kaske but najisarel le romengi kultura, thaj o Gusztáv Nagy, kaske legmajbari butyi kodi-j, hoj tele boldas Le manusheski tragedija.

Le Károly Baris aba atunchi phinzhardas kado them, kanak 17 bershengo sas, thaj avri das leski ginadyi: Opre pe le mulengi musura -, kade bushilela. Bares but butya kerdas anda le romengi shib thaj kulturi o József Choli Daróczy, kaske-j kodi romana shibaki ginadyi, so

zhi-adyes o legmajlashi-j, thaj but boldimata kerdas, sonca barvardasamen. Kadal sa pramishte manusha kerdine but romane literaturne antologiji duj shibenca, sosa fundamento kerdine la raminda shibake, thaj opre tordyardine la grammatikaki norma. (Naturalnes, si amen majbut kucha romane poete thaj iskitora, pala kandar akanak anda kodo chi vorbiv, ke la romana shibasa naj len relacija, numa hungrika ramosaren.)

La romana lietaruri trinti, akanutni generacija thaj le nakhavipiske probleme:

Ando Ungricko Them but maripe thaj butyi keras vash le romengi shib, meshajinsajvas lasa, hoj opre te ashol thaj te zurajvel. Sam unyizhenes, kon sidyaras tele te boldas pej romani shib le legmajkucha ginadya, thaj te barvaras e shib nyeve alavenca. O poeto Zoltán Vesho-Farkas le intregone Suntoiskiripesko boldari si, thaj vi me anglunipe das kodoleske, hoj vi romanes te shaj te drabaren la ungricka literaturake avuciji. Cerres sam, naj atuchi naj mashkar amende jekhatyaripe. Andej oroginalni shib numa kodol dulmutane alava si, sonca ande e akanutni moderni luma aba nashtig intregonipesa te kommunikalinas. Kanak romane definicijura rodas le moderne alavende, amare tendenciji kaverfele si.

Si, kon andar le ungricke alava kamel te kerel romane alava -, thaj kado-j e legmajnasul tendencija, ke kadalesa bishajipe avla kethanes te hasnin e shib, mashkarthemutnes. Kade nashtig te cinyaras o kulturno duripe mashkar le romende, kon trajon ande le kaver-kaver thema, kade numa zurajven le granyica, opre ashol kodi nasul pozicija, hoj amare grupura, sar nisura, naj jekhavresa andej konstruktivutni relacija.

La shibaka reformacijaki kaver tendencija kodo si, hoj kasave alava te hasninar romana grammatikasa, so pej sorri phuv pinzharen thaj hatyaren le manusha, vi le gazhe. Kadaleshte si kodolesko shajipe, hoj le strejine alava na numa atunchi hasninas, kanak naj amen romanes alav! Butivar maladyuvav kasava pozicijasa, kanak si le romen pengo dulmutano alav, na atunchi na kodo hasninen, feder e nyevi forma, so andar e moderni luma xutren, thaj soski vuna na romano-j. Kasava tendencijasa shaj, e globalizacija andre bilyarel amen -, thaj palunes mudarel e originalni romani shib. Na dosta-j kodo, hoj opre te ashol amari grammatika, le strejine alavenca! Vi atunchi butzhenes zurajven kadalesko shajipe, kanak majbara losshasa hasninen sade modarne alava, sar te keren lashe definiciji andar majbut dulmutane romane alava.

E trinto tendencija si kodo, hoj te rodas le bipinzharde alavenge vuni ande la Indiaki shib. Jekh bida si kadalesa: le rom chi pinzharen thaj chi hatyaren kodol alava, so na andine penca andej trajindi shib. Anda kodo si pharo hoj mashkarthemutnes la romana shibake stenderdeste te phandadyon kodol dialektura, so kade siklyugasas, ke kadal ande vatsne interakciji si aba la ungricka grammatikasa. Amende na numa kodol romane lektura hamisardyon jekhavresa, so kathe hasninas. Vi la ungricka shibako rangaslipe formalil e intrego romani shib. E ungricki grammatika si but-but kompleksi: le romen, kon ande kodi gindisaren, trubul te arakhen analogiji vi romanes, so kade funkcionalinen, sar le ungricka shibake formi. Si, kanak kade deformalinas e oroginalni romani shib, soski resin si kodo, hoj majbutfeles te zhanas te hasninas e shib, thaj te barvaras la nyeve tonushenca.

Interakciji mashkar le shibende:

Misalarav: ungrika diferencija si mashkar kodolende, hoj kanak jekh manush kerel variso, atunchi kodo jekh konkreto baro dyelo-j, vaj majbut inkonkreto majcine dyelura. Andej angluni pozicija ungrika skurtes phenas o alav, andej dujti pozicija majlungones, shuvas le alaveste jekh silaba: „-gat/-get”. Kado shibako formacijo kade formalindas e romani shib ando amaro them, hoj vi romanes kaverfeles hasninas le kernavna: skurtes thaj lungones.

Kanak jekh konkreto variso kerel varikon:

Thaj kanak majbut inkonkrete dyelura:

ír
beszél
kér
jár
gondol

ramol
vorbil
mangel
phirel
gindil

írogat
beszélget
kéreget
járogat
gondolkodik

ramosarel
vorbisarel
mangakerel
phirakerel
gindisarel

Kade trubul te deformatinas e romani shib, kanak rodas analogiji kaj le ungricke alava, thaj kerdyilas jekh ungricki-romani shibaki struktura, so ande amaro them vatsno-j, hoj te zhanel te sikavel vi le ungricke gindipeski logika. Anda mashkarthemutno lyako kado naj siklyipe, kade mezil, sar te avelas doshali vorba, ba amende kuch si kadi funkciji. Kaj le pashnavna amende trin gradi si: fundamenti-, mashkarutni-, thaj opraluni grada. Sar e trinti grada andej romani shib naj, thaj chi hasninen kethanes o „maj” thaj o „pre/pra” kotora, ame trubul te barvaras kodolesa

e romani shib:

szép, szebb, legszebb – shukar, majshukar, legmajshukar

Pharo-j jekhatyaripe te arakhas vi ande kodo, sar te ramosaras le alava: si mashkar amende kasavo nakhavutnari, kon fonetikes ramosarel, ke le romane ramosaripeske metodura le sade manusha chi pinzharen, numa andar o ungricko ramosaripe siklyinde patrana zhanen te drabaren. Naj dosta zurardi e romani literatura kodoleste, hoj te zhanel te formalin le sade manushengo gindipe. Mashkar le romende vi akanak zurali hierarhija si, le kaverfele grupura pe le kaverfele droma phiren, jekhavrestar khrigal kamen te aven, sar le nisura. Le phandade grupura chi kamen la shibako jekhipe thaj kethanipe, chi pashon jekhavreste. Le dialektura khrigal federaren, le tendenciji unyivar hamisardyon jekhavresa, andar soste la shibake nyeve kranzha kerdyon.

La romana medijaki pozicija thaj la shibake perspektive:

Amaro problemoj, hoj kaverfali-j la literaturaki shib sar so hasninen le sade manusha. Stenderd te keren numa andej literatura shaj, kade mashkar le granyicende, sar mashkarthemende. Ba kodoleste, hoj vi sade manusha te pinzharen thaj te siklyon la shibako nyevo stenderd, trubulas te maladyon kodolesa, te drabaren thaj te ashunen les. E romani medija ando Ungricko Them ande phari pozicija si: le themutne zhutimata nichardine. O romano radiovo nachilas, le romane zhurnale nachile, o paluno zhurnalo, so o legmajdulmutano-j: o „Kethano Drom”, pala bish bersha, merajvel. Andar o themutno zhutipe le themeske romengo angluno presidente jekh nyevo zhurnalo kerdas, so kade bushon: „Europikano dromari.” Ande kado zhurnalo chi las khanchi than e kultura, e literatura, e shib! Si unyi romani tematikutni rig po Interneto, kaj shaj maladyuvas romane kuchimatenca, ba vi kadal feder pej ungrikani shib si ramindes.

Thaj sar naj amen shajipe hoj ande majbari kruja te hasninas e shib, le rom numa mashkar pende, ande le cine grupura vorbisaren pengo lekto. Vatsno avelas te aven kasave forume, soske temi cirden le romen, thaj dotisarel len, hoj te siklyon le shibako kethano stenderd. Kado sityipesko process numa opral shaj te shirdas, sar si o Kham pe jekh centraluno than, thaj leske phraja resen tele sakokaj. Anglunes trubul mashkarthemutnes te siklyuvas jekh shibako stenderd, apol trubul sakon ande pesko them te zurajvel kodo ande le romane mediji thaj andej literatura. Vi ande la sityarimaski politika trubul zorardo than te sarbararas la romana shibake, kanak zhanasa mashkarthemutni forma te das lake.